

12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu

Tezcan Durna*
Ayşe İnal**

Özet:

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 askeri darbesi sırasında ve sonrasında Türk medyasındaki eğilimler ele alınmaktadır. Darbe sürecinde özellikle köşe yazarlarının darbeyi farklı yollarla nasıl meşrulaştırdığı üzerinde durulmaktadır. Dönemin üç önemli gazetesinin köşe yazarları askeri yönetimin ideolojisine paralel olarak darbe öncesinde parlamentoda yer alan partileri ve politikacıları olumsuzlayarak darbeyi gerekçelendirmişlerdir. Çalışmada ayrıca 12 Eylül ve sonrasında Türkiye’de yaşanan ekonomik dönüşüm ve medyanın bu dönüşüm içindeki konumu ele alınmıştır. 12 Eylül sonrasında medyada yaşanan yapısal dönüşüm ve özel radyo ve televizyon kanallarının 1990’larda yayına başlaması, çoğulculuk ve çeşitlilik kavramları ışığında sorgulanmıştır. 12 Eylül darbesi ve medyadaki ticarileşme sürecinin demokratik temsil, içeriklerin çeşitlenmesi ve kamusal alandaki demokratik tartışmayı önemli ölçüde kısıtladığını ve bu sorunların günümüzde de sürdüğünü gözlemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: 12 Eylül 1980, basın/medya, yapısal dönüşüm, Özal, medya içerikleri, demokratik temsil.

12th September, Media and the Problem of Democratization

Abstract:

This article probes the trends in Turkish media during and after the September 12 *coup d'état* in 1980. We focused on the various ways newspaper columnists legitimized the *coup*. In line with the ideological discourse of the military government, columnists of the three important newspapers of the time make an apology of the *coup* by negating the parties and the politicians in the parliament prior to the *coup*. The article also investigates the post-September 12 economic transformation and the role of media in it. The structural transformation of the media by the establishment of commercial radio and TV channels is examined under the light of plurality and variety. We observed that the process of commercialisation together with September 12 *coup d'état* curbed democratic representation, content variation and democratic discussion in the public sphere to a great extent and this problem lingers even today.

Key Words: 12th September 1980, press/media, structural transformation, Özal, media contents, democratic representation.

* Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

** Doç.Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu

Giriş

12 Eylül 1980 askeri darbesinin üzerinden otuz yıl geçti. 27 Mayıs ve 12 Mart'tan sonra 12 Eylül halkın bir bölümüne darbelerin nelere mal olduğunu gösterdi. 1960'da Demokrat Partililer darbenin ağırlığını yaşadılar. 12 Mart infaz edilen üç genç ve özgürlükleri elinden alınan ve pek çoğu öğretim üyesi olan sembolik seçkinlerle akıllarda kaldı. 12 Eylül sonrasında ise bir kısmı henüz ergenlik dönemini tamamlamamış genç, zor koşullarda kapalı tutuldular. Pek çoğu ağır işkencelerle karşılaştılar. Uzun süren örgüt davalarının sonlanmasını hapisane koşullarında beklemek bile kendi başına bir işkenceydi.

Ancak bazı davalar “ibret dersi” verme amacı ile kısa sürede sonlandırıldı. Adını bile anımsamadığımız gençler ölüm cezasına çarptırıldı. Öncesindeki iki askeri müdahale ile karşılaştırıldığında 12 Eylül'ün sessiz bir kitlenin üzerinden buldozer gibi geçtiğini gözlemekteyiz. Bu gün bile, 27 Mayıs sonrasında ölüm cezasına çarptırılan üç Demokrat Partili politikacı ve 12 Mart sonrasında idam edilen üç genç adları ile hatırlanırken, 12 Eylül mağdurları bilinmezliklerini koruyor. Kimse mağdur/kahraman olmadı. Tersine adsızlaştı, anonimleşti ve insanlar mağdurlara karşı yabancılaştı. Yaygın medya, bu duygu ve düşünce ortamını hazırladı.

Darbe sonrasında TRT askeri yönetimin sözcüsü konumundaydı. Özel radyo ve televizyonların yayına başlamaları için bir on yıl kadar beklemek gerekecekti. Dönemin yazılı basın kuruluşlarının, yayınlarında, siyaseti açık bir dille, siyasal aktörlerin adlarını vererek tartışmaları yasaklandı. Sadece parlamento değil, demokratik siyasetin taşıyıcıları olan tüm kurum ve kuruluşlar askeri yönetimin baskısını yaşadı.

TRT'nin o dönemde yaptığı haberciliğin temel özelliği haber değerlerinin devlet yapısı içindeki kurumsal hiyerarşiden kaynaklanmasıydı. Cumhurbaşkanının eylem ve açıklamalarını meclis başkanıninkiler izler, sonrasında başbakan ve ana muhalefet partisi başkanının haberleri yer alırdı. Dolayısıyla TRT, askeri yönetimin güdümüne kolayca girdi. Ancak artık darbeci komutanların açıklamaları haberleştirilirken, hiçbir seçme ve ayıklama yapılmaksızın konuşmanın bütünü haber oldu. Bu emir komuta zinciri içinde gerçekleşen bir propaganda biçimiydi.

1970'lerin sonlarına doğru ivme kazanan ve gençler arasında yaygınlaşan politizasyon beraberinde şiddet olaylarını da getirmiştir. Pek çoğu illegal örgütler

tarafından gerçekleştirilen siyasal mücadele öncelikle üniversitelerde, sonrasında mahallelerde yaygınlaşırken, koalisyon hükümetleri ve muhalefette kalan partiler bu çatışmaları yumuşatmak yerine daha da körükleyici açıklamalardan geri durmamışlardır. Abdi İpekçi gibi demokratik diyalogun önemini vurgulayan gazeteciler ve akademisyenler çeşitli yollarla susturulmuştur.

12 Eylül’ü gerçekleştiren komutanların bu siyasal ortam içinde yönetime el koymalarını meşrulaştırmakta fazla bir zorlukla karşılaşmadıkları söylenebilir. Sivil politikacıların ülke yönetimi, asayiş sağlama konusundaki yetersizlikleri, cumhurbaşkanını seçmede bile gösterdikleri lakayt tavır, pek çoğunun “ulusal çıkar” ve “güvenlik” yerine kişisel çıkarlarını gözetmesi, askerlerin yaptıkları müdahaleyi gerekçelendirmelerinin ana hatlarını oluşturmuştur. Darbeci komutanlar, atadıkları meclis, Ulusu yönetimindeki yürütme organı ve askeri mahkemelerle üç yıla yakın bir süre yasama, yürütme ve yargıyı denetimleri altına almışlardır.

Askeri yönetimin sonunda “demokrasiye” geçildiği dönemde de, geçmiş politikacıların pek çoğu aktif siyasal hayatın dışında tutulmuştur. Hazırlanan anayasa halk oylamasına sunulurken halkın hayır oyu kullanmaktan çekindiği söylenebilir de, askeri yönetimin hazırladığı anayasanın, böyle bir çekingenlikle açıklanamayacak kadar yüksek oranda kabul gördüğü oylamanın sonuçları ile açığa çıkmıştır. Türk siyasal kültürü içinde sivil politikacıların tersine askerlere beslenen güven 1990’larda da sürmektedir.

Bu gün AKP ile askeri bürokrasi arasında zaman zaman su yüzüne çıkan çatışma, bu partiye oy verenlerin büyük bir çoğunluğunda askeri müdahalelere karşı kuşkucu bir tutumu yaygınlaştırırsa da, ulusal güvenliği ilgilendiren ciddi bir sorun karşısında askerlere duyulan güvenin ivme kazanarak artacağını düşünebiliriz. Askeri yönetimler karşısında medyanın benimsediği ikili tavra işaret etmek gerekir. 12 Eylül’ü takip eden otuz yıl içinde darbelere karşı bir tutumun sembolik seçkinler arasında yaygınlaştığı, daha doğru bir deyişle gittikçe daha fazla açık bir dille vurgulandığını görüyoruz. Diğer yandan “ulusal çıkarların”, “ülke bütünlüğü ve bölünmezliğinin” konu alındığı haberlerde milliyetçiliğe eklenen söylemlerde askeri harekâtların olumlandığı, şehitliğin yüceltildiği ve farklı çözüm yollarının zaman zaman bütünüyle dışlandığını görmekteyiz. Askeri bürokrasiye karşı medyanın bu ikili tavrı 12 Eylül’den beri sürmektedir.

Bu yazıda 12 Eylül 1980’den başlayarak Türk medyasında yaşananların izini süreceğiz. İlk başlıkta 12 Eylül ideolojisi ve bu ideoloji karşısında medyanın tutumuna yer verilecektir. Takip eden bölümde 1980 sonrasında medyanın

mülkiyet yapısındaki dönüşümlere değinilecektir. Üçüncü başlık dönüşen ekonomik yapılaşma ile gelen rekabetçi mantığın medya metinleri ve içeriklerine yansımaya ayrılmıştır. Sonuç bölümünde ise günümüz medyasının askeri darbelerle yönelik duruşu tartışmaya açılacaktır.

12 Eylül'den Beri Dürüst Bir Siyasetçi Arıyoruz

Yukarıda belirttiğimiz gibi 12 Eylül basını sansürlü ve susturulmuş bir basındır. Bu dönem içinde gazete yazarlarını neyi yazmadıkları konusunda eleştirmek elbette doğru bir tutum olmaz. Ancak yazabildikleri ve yapabildikleri tartışmalar üzerinden 12 Eylül yönetimine yönelik anlayışları ve askeri yönetimin ideolojisi karşısında takındıkları tavrı gözlememiz mümkündür.

12 Eylül komutasının demokratik siyasal kurumlara ve sivil politikacılara yönelik eleştirisini basın ne kadar benimsemiş ve bu ideolojiyi ne oranda yeniden üretmiştir sorusundan yola çıkarak dönemin üç önemli gazetesi (Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman) üzerine gerçekleştirdiğimiz çalışmada köşe yazıları nitelik içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.¹ Askeri yönetimin ilk üç ayı ve seçimlerin öncesinde yer alan son üç ay üzerine yaptığımız bu çalışmada incelenen zaman dilimleri, geçmiş siyasal aktörlere ilişkin yargıların ve geleceğe ilişkin beklentilerin en yoğun olarak dillendirildiği dönemler olması açısından önemli görülerek belirlenmiştir.

Çalışmada incelenen üç gazetede yer alan tüm köşe yazıları konu farkı gözetmeksizin örnekleme dâhil edilmiştir. Yazılarda siyasal aktörlere ilişkin bildirimler sınıflama işlemine tabi tutulmuştur. Sınıflamada kullanılan kategoriler belirlenirken dört temel soru yanıtlanmaya çalışılmıştır: 1) Sınıflanan bildirim hangi gruba atıfta bulunuyor? (genel olarak tüm politikacılar, bazı politikacılar, parlamenterler, geçmiş yönetimler, liderler vb.) 2) Bildirim geçmiş politikacılarla mı yoksa geleceğe ilişkin beklentilerle mi ilgili? (Politikacılar nasıldır, nasıl olmaları gerekir) 3) Bildirimin değeri (Olumlu, olumsuz) 4) Bildirimde politikacıların hangi özelliğine işaret ediliyor? (Kişilik özellikleri, stil özellikleri, yönetsel becerileri, mesleki becerileri, felsefi yönelimleri). Kategoriler geliştirilirken Graber'ın başkanlık seçim kampanyalarına ilişkin oluşturduğu kategorilerden yararlanılmış ancak seçilen dönemin özellikleri dikkate alınarak uyarlama yapılmıştır.²

1 Ayşe İnal (1985). *Stereotypic Image of Turkish Politicians in three National Newspaper*, Basılmamış yüksek lisans tezi, ODTU.

2 Dorris Graber (1971). "The Press As Opinion Resource During the 1968 Presidential Campaigns", *Public Opinion Quarterly* 35 ve Dorris Graber (1976). "Press and Television As Opinion Resources in Presidential Campaigns", *Public Opinion Quarterly* 40.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi incelenen dönem siyasetçilerin ve partilerin adlarını vererek tartışılmalarının yasak olduğu özel bir dönem olduğu için, bu çalışma siyasetçilerin ve siyasetin köşe yazarları tarafından genel olarak nasıl algılandığı, daha da önemlisi demokratik kurum ve kuruluşlara güvenin sarsılmasını pekiştiren askeri ideoloji karşısında basın tutumunu vermesi açısından önemlidir.

Araştırmada 462 bildirim yukarıda belirtilen kategorilere sınıflanmıştır. Bildirimlerin büyük bölümünün genel olarak tüm politikacılara (%32) ve geçmiş hükümetlere (%23) atıfta bulunduğu gözlenmiştir. Diğer bir deyişle dönemin köşe yazarları siyasal aktörleri özelliklerini genelleyerek tartışmayı seçmişlerdir. Bu genellemenin de askeri yönetime paralel olarak olumsuz bir genelleme olduğu ortadadır.

İncelemeye konu olan ve darbe sonrasındaki ilk üç ayı kapsayan dönemde (Ekim, Kasım, Aralık 1980) gazetelerde, siyasetçilerin, daha çok olumsuz özelliklerine değinilmiş, nasıl olmaları gerektiğine fazla yer verilmemiştir. Olumlu özelliklere yer veren bildirim sayısı Tercüman'da 13, Milliyet'te 5 ve Cumhuriyet'te 2'dir. Buna karşılık olumsuz özellikler içeren bildirimlerin sayıları üç gazetede 89, 50 ve 76 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seçimler öncesi dönemi kapsayan ikinci zaman diliminde (Ocak, Şubat, Mart 1983), siyasetçilerin nasıl olması gerektiği ilk döneme oranla daha fazla tartışılrsa da olumsuz özellikleri genelleme eğilimi ağırlığını korumuştur. Siyasal aktörlere genelleyci bir dille olumsuz özellikler atfetme eğilimi bir yandan askeri ideolojinin ana hattını oluştururken diğer yandan basının siyaseti ve siyasetçileri tartışma biçiminde de gözlenmiştir.

İncelenen bildirimlerin genel dağılımı içinde politikacıların hangi özelliklerinin öne çıktığına baktığımızda 462 bildirim 219'unun siyasetçilerin (%47) siyasal stil özellikleri, diğer bir deyişle siyaset yapma tarzları, 101'inin (%21) yönetsel becerileri, 54'ünün (%11) kişilik özellikleri ve 15'inin (%3) siyasal felsefeleri ile ilgili olduğu gözlenmiştir. Kişilik özelliklerine en çok yer veren gazete Tercüman olmasına karşın diğerlerinin dağılımında anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir.

Politikacıların stil özellikleri ile ilgili 219 bildirim içerikleri açısından sınıflandırıldığında, 58 bildirimde (%26) negatif propaganda yöntemlerine; 41 bildirimde (%18) siyasetçilerin muhalifleri ile diyalog kurma becerisinden yoksun oluşlarına, 25 bildirimde (%11) partizan çıkarlarla belirlenen siyasal davranışlara; 12 bildirimde (%5) verimsiz, sonuç getirmeyen siyasal davranışlara atıfta bulunulduğu gözlenmiştir. Bu olumsuz stil özellikleri askerlerin darbeyi

meşrulaştırıp adeta bir zorunlulukmuş gibi halka sunarken en sıkça değindikleri özellikler olması ilginçtir.³

12 Eylül yönetiminin hemen sonrasında gerçekleştirdiğimiz bu çalışma göstermiştir ki, köşe yazarları askeri ideolojiye kısmen de olsa paralel bir tutum takınmışlar ve demokratik yönetimin asıl taşıyıcılarından biri olan sivil siyasetçileri olumsuzlayarak darbecilerin ideolojisini meşrulaştırmışlardır.

Eleştirel söylem analizi ile gerçekleştirilen haber araştırmalarının pek çoğunda, haber söyleminde kurulan anlamların bu haberleri yazan gazetecilerin niyetlerini aşan bir biçimde var olan iktidar yapılarına eklemlendiği gösterilmiştir. Örneğin Fowler'ın⁴, basının İngiltere'deki sağlık politikalarına yönelik tavrını inceleyen çalışmasında, bu politikaları eleştiren ve hasta haklarını koruyan gazetecilerin yazdıkları haberlerde sağlık otoritelerinin iktidarını yeniden kurduğu ve hastaları adsızlaştıran resmi bakışı yeniden ürettiği gözlenmiştir. Yine van Dijk da Hollanda medyasında ırkçılığın aynı yolla nasıl yeniden üretildiğini araştırmıştır.⁵ Benzer biçimde, bu çalışma da göstermiştir ki, kendilerine sorulsa askeri yönetimlere karşı olduklarını söyleyecek olan köşe yazarlarının, yazılarında doğrudan askeri yönetimi olumlamasalar da, 12 Eylül öncesi politik aktörleri genel olarak olumsuz bir bakış açısıyla ele almaları, dolaylı bir destek anlamına gelmektedir.

Ancak bu yorumları yaparken iki konunun altını çizmek gerekir. Birincisi, dönemin sansür ortamı gazetecilerin elini kolunu kısmen de olsa bağlamıştır. İkincisi, her gazetenin kendi okuyucu kitlesi ile bir diyalog biçimi vardır. Dolayısıyla okuyucu, kendi gazetesinde yazan köşe yazarları, genelleyici bir dil kullanarak “politikacılar”, “geçmiş hükümetler”, “parlamentarler” dediğinde, hangi gruplara atıfta bulunduğunu sezer ve o grubu düşünerek bu yazıları okuma eğilimi taşır. Hatta daha da ileri giderek her köşe yazarının kendi okuyucuları ile özel bir dil kurduğunu da düşünmemiz mümkündür.

12 Eylül sonrası dönemde köşe yazarları arasında örtük de olsa bir siyasal tartışma ve çatışmanın sürdüğü gözlenmiştir. Örneğin Türk Dil Kurumu'nun yapılaşmasına yönelik yazılarda bu tartışmanın açığa çıktığını görmekteyiz. Zaman zaman çatışmaya varan bu tartışmalar özellikle Tercüman ve Cumhuriyet gazetesi yazarları arasındadır. Her iki gazetede köşe yazarlarının çoğunun darbenin hemen ardından askeri yönetime sorgusuz sualsiz destek sunduğunu da hatırd tutmak gerekir.⁶

3 Ayşe İnal (1985).

4 Roger Fowler (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, GB: Routledge.

5 Teun Adrianus van Dijk (1988). *News Analysis, Case Studies of International and National News in the Press*, Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

6 Zeki Saral (1991). *12 Eylül Basınının İkinci Yüzü, Kalemlerin İhaneti*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Askerlerin söyleminde demokrasiye anayasa referandumunu ve 1983 seçimleri ile dönülmüştür. Yasaklı eskilerin yerine yeni politikacılar sahneye çıkmıştır. Bu geçiş dönemi eski bir teknokrat olan Turgut Özal'ın önünü açmıştır. Günümüzde de Özal, aktif, etkili, girişimci imajı ile zihinlerde korunmaktadır. Bu özellikler, hatırlanacak olursa, köşe yazarları arasında, politikacıardan, en sık altı çizilen beklentileri oluşturmuştur.

Aktif, iş bitirici, risk alan politikacı imajını çizerken Özal medyayı dikkatlice kullanmıştır. Elindeki kalemi evirip çevirerek –ama kimsenin gözüne sokmadan-masanın başına geçtiği “İcraatın İçinden” programlarında liberal ekonominin “gerekliliklerini” basit bir dile dönüştürmüş, seçmenin gözündeki “ekonomiyi iyi bilen” bir siyasetçi olmuştur. Diğer yandan, yine medyayı kullanarak popüler bir figüre dönüşmüştür. Karısının elini tutarak İbrahim Tatlıses dinleyen, TRT'nin yasakladığı müzikten zevk aldığı gizlemeyen, seçim sonuçlarını arabasında “Semra bir kaset koy!” diyerek keyifle takip eden, kısacası halkın içinden gelen bir insan olduğunu vurgulayan tarzıyla Özal, geçmişin “çatışmacı” siyaset yapma biçiminin yerine yeni bir siyasetçi “imajı” oluşturmuştur. Bu cesaretli siyaset yapma tarzını bazen o kadar ilerilere götürmüştür ki, Körfez savaşı sırasında ABD başkanı ile yaptığı telefon konuşmasının içeriğini –gerekli gördüğü kadarını-anlatırken, bunu bir ayrıcalık ve kişisel başarı olarak sunmayı başarmıştır. Ancak bu dönem içinde, demokratik solu temsil eden liderin Erdal İnönü olduğu düşünüldüğünde, kendisinin önünü kesecek bir rakibinin olmadığı da dikkate alınmalıdır. İnönü'nün, medyadan, hatta halktan kaçan, kürsüsünden adeta zorla siyasete sürüklenmiş bir akademisyen olduğu dikkate alındığında, onun bu pasif, acemi, ama iyi niyetli, suskun kişiliğinin Özal'ın sunduğu aktif, iş bitirici, risk almaktan korkmayan siyasetçi imajını pekiştirerek güçlendirdiği söylenebilir.

Özal, Reagan ve Thatcher kadar olmasa da, onlara benzer biçimde popüler olmayı başarmış ve liberal ekonominin işleme biçimlerini bilen politikacı tavrıyla radikal ekonomik politikaları meşrulaştırmıştır. Korumacı modellerin neredeyse iflas ettiği 70'lerde “Sosyal devlet adına gerçekleştirilen planlarda nerelerde yanlış yapıldı?” sorusunu hiç gündeme getirmeksizin, özelleştirmeleri neredeyse olmazsa olmaz bir zorunluluk gibi sunan Özal'a dönemin medyası da büyük ölçüde destek olmuştur. 80'lerden itibaren basın, aile mülkiyetinden çıkarak sermaye ile bütünleşirken, 90'ların başında mülkiyet yapısındaki dönüşümün kaygan zemininde özel radyo ve televizyon yayınları başlamıştır.

Devlet mülkiyetindeki girişimler zarar ediyorsa satılmalıdır mantığını oluştururken ustaca ekonomik terimlerle konuşmak ve bir uzman görüntüsü ile politikaları meşrulaştırma eğilimi Özal'dan sonra Tansu Çiller'le sürmüş ve

bu dönem boyunca -hala da- medya, kayırmacı siyaset yapma biçimlerinin bir uzantısı ve işsizliğe bir çare olarak bir yandan gereksiz işgücü istihdam edip, diğer yandan partizan yöneticileri ödüllendirme aracına dönüşen KİT'lerin neden zarar ettiklerini tartışmamıştır. Kayırmacı, partizan siyaset yapma biçimi 1980'de darbeye gerekçe oluşturup, köşe yazarları tarafından da sıkça vurgulanırken, bu köşe yazarlarının pek çoğu, özelleştirmeyi neredeyse tek ekonomik çözüm olarak sunmuştur.

Özal sonrası ANAP'ın lider koltuğuna oturan Mesut Yılmaz'ın da, Çiller'in de karışıkları yolsuzluk dosyaları ile sorgulandıkları 90'ların sonunda "dürüst politikacı" arayışı yeniden canlanmış ve Bülent Ecevit yirmi beş yıl sonra başbakanlık koltuğuna yeniden oturmuştur. Askerlerin söyleminde "Demokrasiyi bir türlü becermeyen" politikacılara karşı gerçekleştirildiği iddia edilen ve bu söylemle halk desteğine kavuşan 12 Eylül darbesinin dağıttığı mecliste ana muhalefet partisi olan CHP'nin lideri konumundaki Ecevit'in, özlenen dürüst politikacı imajı ile yıllar sonra yeniden öne çıkması Türk siyasal hayatı ve kültürünün ironisi olarak düşünülebilir.

Ancak bu basit bir ironiden çok daha fazlasını göstermektedir. 12 Eylül'ün üzerinden neredeyse 20 yıl geçmiş olmasına karşın politikacılardan yaygın beklenti dürüst bir insan olmanın fazlaca ötesine geçmemiştir. Bu yaklaşım günümüzde Kılıçdaroğlu'na duyulan inanç ve beklentilerde sürmektedir. "Benim memurum işini bilir." diyen Özal pek çok kişinin hafızasında olumlu yerini korurken, Kılıçdaroğlu, kendi partilisi olmasa da pek çok kişiden, dürüst kişiliği ile sempati toplamaktadır. Politik tercihler, politikacıların kişilikleri üzerine kurulursa bu, iki yüzlülük demesek bile, çifte standart kaçınılmazdır. Bir yandan ahlaki değerler politikaya egemen olurken, diğer yandan, demokratik tartışma etiği kamusal alandan dışlanmaktadır. Bu etiği canlı tutacak olan, kamusal alanı ve temsil olanaklarını genişletecek, işsizlik sorunu, Kürt sorunu, kadın hakları gibi günümüzün önemli konularına ilişkin tartışmayı çeşitlendirecek olan medyadır. Ancak bugün, bağımsızlığı çokça tartışılan TRT'nin İsmail Cem dönemindeki forum programlarını, Birand'lı, Kırca'lı ilk 32. Gün programlarını anar hale geldiysek, Türkiye'de demokratik tartışma kültürünün zaman zaman önünün ciddi biçimde tıkandığını görmemizdenidir. Günümüzdeyse bu tıkanıklığın doğurduğu endişeye bir darbe paranoyasının eşlik ettiğini gözlemleyiz.

Darbe girişimi planlayanları arayıp bulmak, suçlarını kanıtlayarak cezalandırmak bu tarz girişimleri kısmen de olsa engelleyebilir. Daha da fazlası, uygun biçimde yapıldığında, hukukun üstünlüğü ilkesini pekiştirip güçlendirir. Ancak bilinmelidir ki, korkutarak, cezalandırarak engelleme mantığı bizatihi

darbeci bir mantıktır. Bu tarz girişimleri olanaksız hale getirecek olan demokratik tartışma alanını genişletmek ve demokrasiyi, bir daha darbeler asla onaylanmayacak biçimde, halkın gündemine yerleştirmekten geçer. 12 Eylül'den bu yana geçen otuz yıl boyunca medya, bu yolda, acaba kaç arpa boyu yol katetmiştir?

Medyanın menzilini daha net biçimde kavrayabilmek için 1980'den bu yana mülkiyet yapısında yaşanan dönüşümleri anlamak yol gösterici olacaktır. 1990'ların başında özel radyo ve televizyon yayıncılığının başlaması bir kırılma noktası olarak gözlenmektedir. Ancak bu kırılmayı hazırlayan koşullar 12 Eylül darbesine, Dünya Bankası deneyimi ile ekonomideki yapısal dönüşümleri başlatan Özal'a ve sermaye ve finans sektörlerinin medya ile bütünleşmesinin başladığı döneme dek uzanmaktadır, diğer bir deyişle 80'lerin ilk yarısına.

Ekonomide Serbestleşme, Demokraside Kısıtlama Dönemi Olarak 12 Eylül ve Medyada Yapısal Dönüşümler

12 Eylül askeri darbesinin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel hedeflerini ve sonuçlarını iyi değerlendirebilmek için, küresel çaptaki neoliberal dönüşüm sürecini iyi kavramak gerekir. Bu dönüşümün izlerini 1970'li yıllarda kapitalizmin yaşadığı krizi aşmak için yürürlüğe konulan deregülasyon ve bunun sonucu olarak sermayenin küresel düzeydeki akışının önünü açan uygulamalarda görmek mümkündür. Söz konusu yıllarda yaşanan küresel kriz ve Amerikan hegemonyasındaki sarsılmayı aşmak için, krizin yükünün sistemin dışına ya da zayıf halkalara ihraç edilmesi gerekti.⁷ Bu noktada, bu sürecin işlerlik kazanması için alınan kararları uzun uzun anlatmaktansa, 12 Eylül öncesindeki ithal ikameci ekonomi politikalarının Türkiye'yi de ciddi bir kriz sürecine soktuğunu ve bu krizin aşılp Türkiye ekonomisini küresel ekonomiyle entegre etmek için önerilen 24 Ocak kararlarını hayata geçirmenin otoriter bir yol olarak seçildiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Bu kararlar, küresel çapta süregelen krizin Türkiye'yi de içine alacak bir istikrara kavuşturulması için IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilmiş ve uygulamaya geçirilmesi Demirel hükümeti döneminde gündeme gelmiştir. Ancak toplumsal çatışmalar, siyasal istikrarsızlıklar ve cumhurbaşkanlığı seçimi krizi gibi nedenlerle bu kararlar ivedilikle hayata geçirilememiştir. Bu kararların geniş ölçekli toplumsal bedelleri, seçilmiş hükümetlerin popüler desteğini azaltacağı için, 12 Eylül öncesindeki hükümetlerin bu kararları uygulamak istememesi çok normaldi. Tam da bu nedenle Schick ve Tonak'a göre IMF, askeri rejimler gibi seçmenine hesap vermek zorunda olmayan yönetimlerle muhatap olmayı uygun

7 Raşit Kaya (2009). *İktidar Yumağı, Medya – Sermaye – Devlet*, Ankara: İmge Kitabevi.

bulmaktadır.⁸ Boratav'a göre de bu kararlar "sadece bir istikrar programı niteliği taşımamakta idi; beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla pazarladığı ve içte ve dışa karşı piyasa serbestfisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir yapısal uyum perspektifi de taşımaktaydı."⁹

Gerçekten de 24 Ocak kararlarının önerilerine bakınca bu hedefe hizmet ettiği açıkça ortadadır. Bu önerilerden öne çıkanlar, ihracat ve ithalatı kolaylaştırıcı önlemlerin alınması, üretimi sekteye uğratan grevlerin engellenmesi, ücretlerin düşük tutulması, iç talebin kısılması, devletin ekonomik alandaki yatırımlarından ve müdahalelerinden kademeli olarak geri çekilmesi, yine devletin (örneğin basın sektöründe olduğu gibi) sübvansiyon faaliyetlerini durdurmasıdır.¹⁰ Bütün bu önerilerin sol muhalefetin ciddi bir güç kazandığı, grevlerin sürdüğü, ekonomik, politik ve toplumsal istikrarsızlığın ayyuka çıktığı bir ortamda hayata geçirilmesi kuşkusuz olanaksızdı. Bunun için istikrarı ön plana alan, ekonomik hedeflere öncelik veren bir ortamın yaratılması gerekiyordu. Kuşkusuz halka sunulan gerekçe bu olmadı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, 12 Eylül öncesindeki politikacıların basiretsizliği, kişisel hırsları ve önlenemeyen politik çatışmalar, politikacıların sokaktaki şiddet karşısında etkili bir çözüm getirememeleri darbenin halka sunulan gerekçeleri oldu. Kuşkusuz bu gerekçeler 12 Eylül sonrasında sıklıkla dillendirildi ve cuntanın vesayetinin sürdüğü, ama görece demokrasiye geçilmiş olan Özal döneminde de politik retoriğin önemli bir parçası olarak kullanıldı.¹¹

Özal, bir yandan askeri yönetim tarafından merkezi iktidarın güçlendirildiği, diğer yandan neoliberal ekonomi politikalarını hayata geçirmek için bu merkezietçi yapının ciddi desteğinin bulunduğu bir dönemde iktidara geldi. Darbeci generallerin sıklıkla 12 Eylül öncesi politikacıları kötöleyen savlarını Özal da kendi politik meşruiyetini güçlendirmek için kullanmıştır. Özal bir yandan bu eskiyi kötüleme mantığına dayandırdığı savlarını ekonominin önceliği savunması ile güçlendirmiştir. Her şeyden önce Özal'ın sloganının "önce ekonomi sonra demokrasi" olduğunu unutmamak gerekir.¹² Bu öncelik ilişkisi, ekonomik açıdan liberalleşirken, özgürlükler açısından kısıtlamaların yoğunlaşmasının nedenini de çok iyi açıklamaktadır.

8 Schick, İrvin C. ve Tonak, E. Ahmet (2003). "Uluslar arası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma", İrvin C. Schick, ve Ertuğrul A. Tonak, (der.). *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları içinde, s. 356.

9 Korkut Boratav (1995). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1980*, İstanbul: Gerçek Yayınevi. s. 121-122.

10 Gülseren Adaklı (2006). *Türkiye'de Medya Endüstrisi, Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

11 Mutlu, Erol (2005). "Özal ve Özalılık", Dilek Beybin Kejanlıoğlu ve Aytaç Yıldız, (yay. haz.) *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ankara: Ütopya Yayınevi içinde.

12 Feroz Ahmad (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. Baskı, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Kaynak Yayınları. s. 132.

12 Eylül sürecinde basına ve toplumsal alandaki örgütlenme ve politik hareketlere gelen ciddi yasaklar, 24 Ocak kararlarına dayanan o “acı reçete”nin halka kabul ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Yasaklamalar sadece basındaki haberciliğe yönelmekle kalmamış, basın içindeki özlük haklarının kısıtlanmasına, örgütlenme ve sendikal hakların ortadan kaldırılmasına kadar varmıştır. Bu yasaklamalar sadece askeri yönetim sürecinde değil, kendini geçmişin “beceriksiz” politikacılarına karşı tek alternatif olarak sunmayı çok iyi beceren Özal döneminde de ciddi bir şekilde devam etmiştir.

Basına yönelik hem simgesel üretim sürecini, hem de örgütlenme sürecini ciddi kısıtlamalarla bastıran bu yasaklamalar, doğal olarak basında önemli yapısal dönüşümlere sebep olmuştur. Kuşkusuz bu dönüşümü sağlayan tek neden bu yasaklar değildir. Bu dönüşümde basının büyük bir endüstri haline gelmesi ve teknolojik alt yapının çok büyük sermayelere gereksinim duyması ile küresel çapta yaygınlık kazanan neoliberal ekonomi politikalarının kamu yayıncılığına yönelik tehdit ve baskıları da etkili olmuştur.

Medyanın büyük sermaye gruplarının eline geçmesini, ekonomik program açısından 24 Ocak kararları, politik sonuçları açısından da 12 Eylül askeri darbesi tetiklemiş görünmektedir. Darbe döneminde ve “demokrasiye geçiş” sürecinde basına ciddi yasaklar gelmiş, pek çok gazete, belli aralıklarla ve sürelerle kapatılmıştır. Yasaklar öyle bir hal almıştır ki, artık gazeteler neyi nasıl haber yapacaklarını bilemez bir duruma düşmüşlerdir.

Bu durum, “Milli Güvenlik Konseyi”nin basın kısıtlamaları ile ilgili haberlerin” de yasaklanması boyutuna varmıştır.¹³ Bu yasaklamalar sadece düşünce ve haber alma özgürlüğünü kısıtlamamış, aynı zamanda sadece habercilik yaparak varlığını sürdüren gazete sahiplerini de ciddi mali sıkıntılar içine sokmuştur. Yasaklama süreci boyunca ortaya çıkan reklâm ve satış kayıpları, bir yandan ekonomik sıkıntıya sebep olurken, diğer yandan bu ekonomik sıkıntıyla yüzyüze gelmemek için gazete sahipleri ile gazetecileri oto-sansür yapma noktasına getirmiştir.

Bu süreçte basının bu iki tarafı da keskin bıçak şeklinde olan tercihten birine doğru bükülmesi, ciddi bir itibar kaybını beraberinde getirmiştir. Yasaklar meslek içinde ciddi bir kargaşa sürecine neden olmuş, özellikle 1983-1984 yılları arasında bazı gazeteciler, yakaladıkları “atlatma” haberin başkalarınınca yayınlanmasını önlemek için, askeri yönetime telefon edip “yasakları”nı tebliğ etme noktasına varmışlardır. Bazı gazeteciler daha da ileri giderek, diğer yayın organlarında yer alan bir “atlatma” haberin “kokusunu” aldıklarında, haberi araştırıp yazmak yerine,

13 Mehmet Sucu (2010). *12 Eylül Yasakları, Halk Bunu Bilmesin*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları. s. 42.

sıkıyönetim savcılığını arayıp, bu haberin yasak kapsamına girdiğini kendileri ihbar etmişlerdir.¹⁴ Bu korku ortamının Abdülhamit dönemindeki “jurnalcilik” sürecini anımsatan bir şekilde işlemesi, meslek içindeki ahlaki yozlaşmayı da derinleştirmiştir.

24 Ocak kararlarında öngörülen ve 12 Eylül askeri yönetiminin desteğiyle hayata geçirilen örgütlenme ve sendikal hakların kısıtlanması süreci, diğer sektörlerde olduğu gibi basında da hayata geçirilmiştir. Neoliberal ekonomi politikaları bir yandan kamu yayıncılığı ilkesini aşındırmış, diğer yandan büyük sermaye güçlerinin basın sektörüne yatırım yapmasını kolaylaştırmıştır. Askeri yönetimin yasaklamaları ile zaten zor duruma düşen pek çok basın kuruluşu zaman içinde asıl işi gazetecilik olmayan, asıl yatırımları basınla ilgili olmayan holdinglerin eline geçmiştir. Örgütlenme ve sendikal haklar kısıtlandığı için, işgüvencesiz çalışma ortamı büyük sermayelerin sektöre girmesiyle pekişmiş; sermayenin düşük emek girdisi ve teşviklerle önü açılmıştır.

Bu süreçte Özal’ın eski politikacıları kötülemek için kullandığı ve politik retoriğinin temel bileşenlerinden birisi haline gelen “söz-eylem” karşıtlığı, neoliberal hegemonik sürecin güç kazanmasına önemli katkılar sunmuştur¹⁵. Bu retorik, özellikle ekonomiyi politikadan ayıran ve bu alanı kendi içinde bir uzmanlık alanı olarak tanımlayan bir eğilimi beraberinde getirmiş, profesyonelleşme her yerde olduğu gibi basın sektöründe de baskın bir söylem haline gelmiştir. Hem 12 Eylül darbelerinin hem de Özal’ın eski siyasetçilerle bitişik olarak andıkları “beceriksizlik, kişisel hırslarını ön planda tutma, uzlaşmazlığı genel bir üslup olarak benimseme, ekonomiden anlamama” gibi argümanlarla bu profesyonelizm yaygın ve hegemonik bir söylem haline gelmiştir.

Özal’ın politik retoriğinin önemli unsurları arasında yer alan “vizyon, büyük düşünmek, iş bitiricilik” gibi sözcükler, bu profesyonelizmin genel bir kabul görmesini beraberinde getirmiştir. Profesyonelleşme söylemi basın sektörü içindeki emek sürecinin örgütsüzleştirme mantığını çok kolay baskılamış ve gözlerden gizlemiştir. Böylece Kaya’nın¹⁶ vurguladığı gibi “basından medyaya” doğru bir dönüşüm yaşanmış, bu dönüşüm sürecinde meslek içinde ciddi bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Sendikal örgütlenmenin hem askeri yönetim, hem de medya sektörünün yeni patronları tarafından engellendiği bir sürecin sonunda, meslek içindeki bu farklılaşma sıradan muhabirlerle, yıldız gazeteciler ayrımını ortaya çıkarmıştır. Bu gelişme doğrudan mesleği gazetecilik olmayan sermayedarların sektöre girmesini meşrulaştırmak için, geniş yetkilerle donatılmış ve editöryal

14 Mehmet Sucu (2010) s 42-43.

15 Erol Mutlu(2006).

16 Raşit Kaya (2009) s. 111.

olarak bağımsız olduklarını sıklıkla iddia eden genel yayın yönetmenleri ve köşe yazarlarını ön plana çıkarmıştır.

Bourdieu'nun¹⁷ deyiimiyle sembolik seçkin olarak da nitelendirilebilecek olan yıldız gazeteciler, sıradan muhabirlerden hem sosyo ekonomik hem de sosyo kültürel açıdan ciddi şekilde ayrılmışlar, sınıfsal konumları neredeyse medya sahiplerinin konumuna yükselmiştir. Öyle ki artık bu gazeteciler/ sembolik seçkinler gazete sahipleriyle aynı mekânlarda yaşamaya, çocuklarını aynı okullara göndermeye, aynı tatil yerlerinde dinlenmeye başlamışlardır.¹⁸ Bu da yıldız gazetecilere artık neredeyse bir bürodaki bütün çalışanların maaşlarının toplamı kadar maaş ödenmeye başlanmasıyla mümkün olabilmıştır¹⁹. Arslantaş'ın görüştüğü ve aslında durumun farkında olan köşeyazarlarından birisi maaşlarındaki bu artışın nedenini kısaca şöyle açıklamaktadır: “Aslına bakılırsa bütün bu paraları kendileri için veriyorlar. Üst düzey insanlarla rahatlıkla bir araya gelelim, ihalelere, banka işlerine yakın olalım diye...”²⁰

Ortaya çıkan durum medyadaki içerikler açısından iki önemli sorunu beraberinde getirmiştir. Birincisi ticari kaygıların doğurduğu sınırlılıklar. Medyada her türlü içerik artık çok satmaya, reyting kaygısına endekslendiği için, hangi içerik çok tutuyorsa o yaygınlık kazanmakta, bu da içeriklerde tektipleşmeyi beraberinde getirmektedir. Bu tektipleşme ise toplumsal alandaki farklı unsurların temsil şansını elinden almakta, içeriklerin özgürleştirmekten çok tahakküm aracı olarak kullanılmasına neden olmaktadır.

Yine bu sınırlılıkla bağlantılı olarak bir başka sınırlılık karşımıza çıkmaktadır. Yapısı itibariyle zahmetli ve maliyetli bir iş olan habercilik işi bu maliyetlerden uzaklaşmak için rutin bir sürece sıkışmıştır. Bu da haber kaynaklarına bağımlılığı getirmiş, medyada dönen tartışmalar, askeri siyasal, ekonomik ve sembolik seçkinlerin söylemlerinin yeniden üretildiği bir birbirini ağırlama alanı haline gelmiştir. Hem ticari sınırlılıkların hem de bürokratik sınırlılıkların bizi getirdiği sonuç, uzlaşmaz çelişkilerin sürekli üretildiği, politikacıların ağız dalaşlarının kısırlaştırdığı çözümsüzlük ortamıdır.

17 Pierre Bourdieu (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, R. Nice (ed.), London: Routledge.

18 Rifat N. Bali (2002). *Tarz'ı Hayat'tan Life Style'a, Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

19 Selma Arslantaş (2009). “1980 Sonrasında Değişen Medya Ortamında Değişen Gazeteci/Gazetecilik”, sunulmuş bildiri, İzmir: 4. Karaburun Bilim Kongresi, *80'den Sonra*.

20 Selma Arslantaş (2009).

Özel kanallar ve demokratik tartışma etiği

1990'ların başında özel radyo ve televizyon kanallarının yayına başlaması, 80 sonrasında izini sürdüğümüz ekonomik programın ve medya sektörünün mülkiyet yapısında yaşanan dönüşümün bir sonucudur.²¹ Özel radyo ve televizyon kanallarının, TRT'nin tekel olduğu dönemle kıyaslandığında türsel farklılaşmayı getirdiği çokça altı çizilen bir iddiadır. İlk bakışta bu bir çeşitlilik gibi görülebilir. Rekabetin olmadığı bir ortamda TRT fazla zorlanmadan belli sayıda izleyiciyi toplayabilirken, reklâm pastasının dilimlenmesine gerek duyulmuyordu. Özel kanallar türsel farklılaşmayı gerçekleştirdiler. Ancak izleyicinin önüne çıkan anlatılara bakıldığında bu farklılaşmanın abartılacak kadar önemli olmadığını gözlemekteyiz. Diğer bir deyişle “eski” biçimlerden farklı olmak, “yeni” olanı getirmekten çok uzaktı. Burada “yeni”den anladığımız, temsili genişletecek ve demokratik tartışmayı canlandıracak bir dizi içerik ve biçimin karşımıza gelmesidir ki, özel kanallar daha çok eğlence içeriklerine ağırlık vererek reklâmcılarla buluşma yolunu seçtiler. Bu reyting ve reklâm odaklı yayıncılık sadece seyirlik içerikleri etkilemedi, aynı zamanda habercilik üslubunda da önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına neden oldu. TRT'nin protokol haberciliğinin “sıkıcı” akışını dönüştürmek ve haberleri daha “izlenebilir” kılmak amacına hizmet eden haberlerdeki magazinleşme eğilimi özel televizyonlarla birlikte ivme kazandı.²² Bu süreç ise içeriği boş, toplum sorunlarını gündeme getirmekten uzak, seyirlik bir haber üslubunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda haberlerin de dizi, yarışma ve diğer medya içeriklerinden farkı kalmamış; tüm medya organları arasındaki sıkı rekabet aynı üslup ve içerik biçimlerinin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir.

Özel radyo ve televizyon yayıncılığını olumlayan görüş, TRT tekelinden sonra çoğulcuğun nihayet gerçekleştiği iyimserliği üzerine kuruluydu. 90'ların başında özel radyo kuruluşlarının yayınlarının kısa bir süre kesintiye uğradığı dönemde “çok seslilik” istiyoruz diyerek sivil bir harekete girişen insanlara bunu söylerken neyi kastettikleri sorulsaydı, muhtemelen, “istediğimiz müziği dinlemek..” diyeceklerdi. Bir anlamda, TRT'nin yasakları, sonrasında özel kanalların sınırsız özgürlük taleplerini meşrulaştırdı. Nasıl bu gün, geçmiş askeri darbeler, bu girişimleri eleştiren çevrelere doğrudan, gözü kapalı biçimde, “demokrat” tavrını yakıştırmayı haklılaştırıyor.

Özel televizyon kanallarının sayılarının artması ile karşımıza çıkan büyük resme daha ayrıntılı biçimde baktığımızda ve “çeşitlilik” düşüncesine dayanak oluşturan türsel farklılaşmayı daha dikkatlice değerlendirdiğimizde, yukarıda

21 Raşit Kaya (2009).

22 Ergül Hakan (2000). *Televizyon Haberlerinde Magazinleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

da değindiğimiz gibi televizyonun eğlence içeriğinin ön plana çıktığını gözlemekteyiz. Batılı formatların adaptasyonu niteliğindeki dramatik yapımlar, yarışmalar, *reality showlar*, kadın izleyiciye odaklanan gündüz kuşak programları, çok konuklu tartışma programları, TRT'nin yayıncılık dönemiyle kıyaslandığında, elbette “farklı” biçimlerdi. Bu biçimlerle birlikte yeni içerikler geldi mi sorusunu sorduğumuzda, bu soruya iyimser bir yanıt vermek zordur.

Özel televizyonların ürettiği gerek yabancı yapımlardan adaptasyon gerekse yerli klasik romanlardan uyarlanan dramalar günümüzde çok büyük bir izler kitleye ulaşmaya başlamıştır.²³ Yine televizyon kanalları arasındaki yakıcı rekabet, bu uyarlamaların bütün kanallarda aynı anda yaygınlaşmasına ve bütün içerik biçimlerinde türdeşleşmeye neden olmaktadır. Demokratik tartışma kültürünü kuşkusuz sadece haber ve tartışma programları geliştirmez. İlk bakışta demokratik katılımı doğrudan bir bağlantısı olmadığı düşünülen dramalar ve diziler, eleştirel bir çözümlemeyle incelendiği zaman, yapımın dayandığı öykünün ve diyalogların hâlihazırdaki iktidar biçimlerini, geleneksel ataerkil örüntüleri nasıl yeniden ürettiği ortaya çıkmaktadır.²⁴ Özel televizyon kanallarının içinde bulunduğu ticari rekabet ortamı, özgürce kanaatlerin oluşmasının önündeki en büyük engel olarak durmaktadır. Özel kanallarda özellikle çok izlenen saatlere dizilerin yerleştirilmesi eğiliminin en önemli nedeni de ticari rekabet olarak durmaktadır. Bu ticari rekabet kuşkusuz ticari yayıncılığın sürdüğü bir ortamda olmazsa olmaz bir durumdur. Özel yayıncılığın yaygınlaşmasını özgürlük olarak kodlayanların, şimdi gelinen süreçte, düzgün bir kamu yayıncılığının demokratik katılım ve temsil açısından ne kadar hayati bir değeri bulunduğunu anlamış olmaları gerekir. 12 Eylül askeri darbesi ile 24 Ocak Kararlarının ivme kazandırdığı ekonomik liberalleşme eğiliminin, medyada yarattığı yapısal dönüşümler, başlangıçta özgür yayıncılığın gereği olarak tanımlansa da, medyadaki içeriklerin hali özgür bir medya tahayyülünün çok gerilerinde görünmektedir.

Dramaların izini sürdüğümüzde karşımıza gelen en kayda değer eğilim durum komedisidir. Durum komedisi, kültürel güldürü geleneğinin içinden süzülen, 60'ların melodramları ile süren ve sonrasında televizyonda, bir yandan doğrudan komedilerde, diğer yandan pek çok süren *serialerde* yardımcı bir öge olarak yerini korumuştur. Güldürü, taşıdığı eleştirel potansiyel, çoklu anlamları sentaktik yapısı içinde saklı tutması açısından siyasal eleştiriye izin veren bir anlatıdır.

23 Sevilay Çelenk (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür: 90'lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

24 Derya Erdem (2010). “Eksilerek Yaşamaya Mahkum Olan Kadınlar: Reha Muhtara İtiraf Programında Kadına Dair Söylemsel Hastalıklar”, Tezcan Durna (der.). *Medyadan Söylemler*. İstanbul: Libra Kitap içinde ve Evrim Yörük (2010). “Televizyon Anlatısı, Tür ve Temsil Açısından Asmalı Konak”, Tezcan Durna (der.). *Medyadan Söylemler*. İstanbul: Libra Kitap içinde.

Televizyonda yer alan güldürülerde kısmen de olsa bu potansiyelin taşındığı söylenebilir, ancak pek çoğunun izleyiciyi özgürleştirici bir siyasal duruşa davet ettiğini iddia etmek mümkün değildir.²⁵

Drama ve *reality show* geleneğinin çakışarak sürdüğü “biri bizi gözetliyor” tarzı programlarda, belki dikkatli izleyici farklı momentlerde insanların duygusal çıkış ve inişlerinin davranışlarda nasıl ortaya çıktığının izini sürebilir ancak bu tarz yapımların, komşusunun özel yaşamını gözetleyen bir apartman sakini gibi merakla ve başkalarının yaşamı üzerinden kendi doğrularını pekiştirme heyecanı ile izlendiğini düşünmek yanlış olmaz. Bu tür yapımların yaygınlaştığı medya ortamının ise demokratik tartışma kültürünü geliştiren bir işlev göreceğini beklemek en hafif tabirle safdillik olur. Bu tespiti sadece bu tür programlar açısından değerlendirmek yanlış olacaktır. Görünürde ailevi sorunları olan kadınların sorunlarını çözmeyi ve bir uzlaşma ortamı yaratmayı hedefleyen kadın programları da kadının kamusal tartışmaya katılmasını desteklemek, derdini anlatmasına izin vermek yerine, programa konuk olan kadın/kadınların hem ekran karşısındaki izleyiciler hem de programa konuk olan izleyiciler önünde seyirlik bir malzemeye dönüştürülmesine hizmet etmektedir. Bunun yanında kadının her konuşması ve kendini her ifade etme çabası, geleneksel değerlerin yeniden üretilmesine, ataerkil örüntülerin daha katı bir biçimde pekişmesine hizmet etmektedir.²⁶

Yarışma programları da kendi içinde farklılaşmış ve güldürü gibi, farklı program türlerinin içine yerleşmiştir. Doğrudan “bilgi” yarıştıran programlardan “beceri” yarıştıran programlara ve oradan *reality showlara*. “Bilgi” yarıştıran programlar bilme biçimlerini, envanter bilgiyi anımsamaya indirgeyerek, yarışmacılara sunulan seçenekler arasından uygun olanı seçme şansını yakalayanları ödüllendirirken, beceri yarışmaları, kısa sürede edinilen tuhaf bir beceriyi (ağızındaki kaşıkla kahve fincanlarını doldurmak, en önemli ressamın adlarını ezberinde tutmak gibi) ödüllendirmişlerdir. Zor koşullarda hayatta kalmayı becerebilerek veya bir akrebi yüzünde yürüterek yarışmayı kazanmaya fırsat veren programlarda da, izleyiciye seyirlik bir anlatı sunmak temel hedeftir. Bir ailenin, ya da birbirlerini tanımayan insanların bir eve tıkıştırılarak, kameralar eşliğinde, hayran ve telefon desteği toplama programlarında ise yarışma, halkın özel olanı merakla körüklenen ilgisini ve kişisel sevgisini kazanmaya dönüşmüştür.

Polis adliye vakalarını izleyen programlarda ise “hukuk ve düzen” temasının çatıldığını gözlemek mümkündür. Yakalanamayan suçlular, eğer içindeki şiddetin

25 Ayşe İnal (2010). “Anlatı Yapıları ve Televizyonun Anlatsal Potansiyeli Üzerine Bir Tartışma”, Tezcan Durna (der.). *Medyadan Söylemler*. İstanbul: Libra Kitap içinde.

26 Derya Erdem (2010).

beklenmedik olarak yoğun olduğu bir cinayet işlemişlerse, olay/program daha da ilginç hale gelmekte ve izleyici bu kişilerin izini süren programcı ile özdeşleşerek suçlunun cezalanması için yürekte bir destek vermektedirler. Bu programlarda suçu hazırlayan toplumsal koşullar ve öznenin suça sürüklenmesi, mağdurun onun karşısına gelmesini hazırlayan tarihsel ve toplumsal bağlam sorgulanmamaktadır. Diğer bir deyişle bu programların pek çoğunda izleyici suçun gerçekleştiği ve kendisinin de içinde yaşadığı toplumsal bağlamla ilgili olarak düşündürülmek yerine olayın dışına, seyirci konumuna itilmektedir.

Burada kısaca yer verdiğimiz eğilimler dikkate alındığında özel televizyon kanalları ile izleyicinin ekranına gelen türlerin insanları, yaşadığı siyasal, toplumsal koşullar hakkında düşündürmek yerine onlara hoşça vakit geçirecekleri bir içerik sundukları gözlenmektedir. Özel radyo kanallarının farklı bir yolda ilerledikleri söylenemez. Gazetelerse, televizyon rekabeti karşısında daha da popülerleşerek televizyona yol göstermek yerine onun izinden yürümektedirler.

Gazetelerin televizyonlara karşı çıkardığı bazı röportaj ustaları ve köşe yazarları olsa da, bunların en çok popüler olanlarının televizyon kanallarında gerçekleştirilen tartışma programlarında yer bulduğu gözlenmektedir. Özel kanallarda “demokratik” tartışma biçimlerine hiç mi katkıda bulunmadı düşüncesine karşı bir yanıt vermeden önce, daha ayrıntılı biçimde bakmamız gereken televizyon kanallarında yer alan ve siyasal/toplumsal/ekonomik konulara odaklanan tartışma programlarıdır.²⁷ Bu tartışma programlarından ilk akla geleni belki de Ali Kırca’nın yönettiği “Siyaset Meydanı”dır. Görünürde özgür bir tartışma ortamı yaratan bir tartışma programı olan Siyaset Meydanı’nda gerek ele alınan konu gerekse konunun muhatapları düşünüldüğü zaman, tartışma kültürünü ve demokratik katılımı teşvik etmekten öte ikili karşıtlıkları keskinleştiren ve uzlaşmaz çelişkileri üretirek olduğu gibi bırakan bir işlev gördüğünü söylemek yanlış olmasa gerekir.²⁸

Zihinsel karşıtlıklar kurarak düşünmek, tartışmayı karşıtlıkların çatışmasına indirgemek 12 Eylül darbesini hazırlayan düşünsel ortamın özelliğiydi. Ancak bu gün terk edilmiş gibi gözüküyor. Sadece seçmen sayılarını arttırmayı hedefleyen siyasetçiler değil, tartışma programlarında medyada sıkça karşımıza çıkan sembolik seçkinler de siyasetçilere benzer biçimde, karşıtlıklar kurarak düşünmenin kolaycı açıklama biçimlerini tercih ediyorlar. Bu gün, siyaseti tartışan, güncel konulara ağırlık veren, var olan siyasal çatışmaları konu alan programların sayıları çoğaldı. Özellikle haber kanallarında bu tarz programlarla

27 Ayşe İnal (1994-1995). “Bir İzleyici Gözüyle Siyaset Meydanı” *Birikim*, Aralık-Ocak 68-69 ve Mahmut Mutman (1994-1995). “Siyasetin Sınırsız Meydanı”, *Birikim*, Aralık-Ocak 68-69.

28 Ayşe İnal (1994-1995).

sıkça karşılaştık da, bu yapımların pek çoğunda, karşı safların birbirini çürütmeye çalışan ve sloganlaşmış açıklamalar dolayısıyla düşünmeyi basitleştirerek herkesin kullanımına sunan bir anlayışın egemen olduğunu gözlemekteyiz.

Tartışma programları, konu seçimlerinden, katılımcı seçimlerine, konuyu çerçeveleme biçimlerinden, tartışma sonunda ortaya çıkan çözüm önerilerine kadar, siyasetçilerin gündeme getirdikleri, gündemde tuttukları sorunların tanım biçimlerine bağımlı konumdur.²⁹ Siyasetçilerin haber oluşturma süreçlerindeki etkili konuları haber araştırmalarında sıkça vurgulanmıştır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi gazeteciler, pek çok konuda haber yaparken, siyasetçilerin durum tanımlarına bağımlılıklarını korurlar. Tartışma programları da benzer biçimde siyasetçilerin haber yaptıkları, öne çıkardıkları konulara odaklanmaktadır. Örneğin bu gün işsizlik, tarım kesiminin sorunları vb. gibi Türkiye'nin önemli sorunlarının, hemen hiçbir tartışma programının konusunu oluşturmadığını gözlemekteyiz. Avrupa birliğine üyelik gibi bir konu ki on yıl öncesinde gündemin neredeyse tepesinde dururken³⁰, bu gün unutulmuştur.

İktidar konumunda olan aktörlerin eylem ve açıklamalarını takip ederek haber yapan gazeteciler gibi tartışma programlarını yönlendirenler de siyasetçilerin gündemlerinin dışına çıkamamaktadırlar. Konu seçiminden bir adım daha öteye giderek tartışma biçimlerine ve tartışmada temsil edilen düşüncelere geldiğimizde durumun aynı eksende ilerlediğini görmekteyiz. Bu programları yapanlar çoğunlukla gazetecilerdir. Akademisyenlerin ya da üniversitelerin ve medyanın dışında kalan sembolik seçkinlerin katıldığı tartışmalar ancak edebiyat, sanat gibi özel konulara odaklanan programlardır. Ekonomi programlarında kısmen de olsa akademik görüşe yer verilse de ağırlık yine medya içinde yetişen sembolik seçkinlerdedir. Medya kökenli bu kişiler, habercilikteki alışkanlıklarını tartışma programlarında da sürdürmektedirler. Bu alışkanlıklar ise yukarıda da değindiğimiz gibi, tartışmayı siyasal seçkinlerin ürettiği söylemlerin eksenine yerleştirerek yürütmektir.

Siyasete ilişkin tartışma programlarının konusu gibi ana hatlarını da siyasetçilerin açıklamaları belirlemektedir. Çalıştıkları gazetenin yayın politikası içinde biçimlenen tartışmacılar –bunların bir kısmı doğrudan haber yapan kişiler, bir kısmı da köşe yazarlarıdır- siyasal duruşları içinde konuyu sınırlamakta, farklı bir sese veya söze imkân tanımamaktadırlar. Siyasetçiler arasında keskinleşen taraf olma konuları tartışma programlarında da sürmektedir. Bu

29 Ayşe İnal (1994-1995).

30 Tezcan Durna (2004). “Köşe Yazılarında Avrupa Birliği Tartışmaları: Helsinki Zirvesi 1999”, Çiler Dursun (der.). *Haber Hakikat İktidar İlişkisi*. Ankara: Elips Kitap içinde ve Ayşe İnal ve Tezcan Durna (2009). “AB'ye Üyelik Sürecinde Türk Medyası”, *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 8, S. 2.

tartışma biçimi içinde karşımıza çıkan tablo düşünsel platformda kutuplaşmayı pekiştirmektedir. Özelleştirme yanlıları/karşıtları; AB yanlıları/karşıtları; Anayasa Mahkemesi kararlarını savunanlar/karşıtları; Kürt açılımı yandaşları/karşıtları gibi. Tartışmalar üçüncü bir konuma izin vermemektedir. Örneğin Ergenekon Soruşturması gibi önemli bir konuda katılımcılardan beklenen yine bu soruşturma karşısında tarafsız bir tavır takınmaktır. Sınırlanan, daralan tartışma ortamında soruşturmayı eleştirdiğiniz her durumda “askeri yönetim yanlısı, darbeci vb.” gibi bir sıfatla yaftalanmanız kaçınılmazdır. Bu ortam içinde tartışma programlarını izleyenler, ya askeri savunan ya da hükümeti savunan bir pozisyonda bulunmaya zorlanmakta, toplumsal ortamda üçüncü bir alternatif konumun varlığı açıkça yok sayılmaktadır. Bu karşıtlıkların sürekli üretildiği ortamda, birbirini yaftalamadan, suçlamadan tartışmak olanaksız hale gelmektedir. Böylece medya tartışma kültürünü geliştirmek, toplumsal alandaki farklı seslerin kendilerini ifade etmelerine izin vermek yerine, kısır bir ikili karşıtlığı sürekli yeniden üretmek varlığını bu şekilde sürdürmektedir.

Belli bakış açılarını kamusal tartışmanın dışında tutmak, sadece Türkiye’de değil, dünyanın pek çok yerinde karşılaşılan bir durum. Örneğin Butler³¹, ABD’de, İsrail devletinin politikalarına karşı çıkan kişilerin antisemitist bir tutum takındıkları gerekçesiyle dışlandıklarını belirtiyor. Bu eğilim, kamusal alanın sınırlarını çizerek belli temsil biçimlerinin dışarıda bırakılmasını, insanların susturulmasını beraberinde getiriyor:

Kamusal alan kısmen, söylenemeyen ve gösterilemeyen tarafından oluşturulur. Söylenebilir olanın sınırlarıyla görünebilir olanın sınırları, siyasi konuşmanın işlediği ve belli tür öznelerin geçerli aktörler olarak belirlediği alanı kuşatır. Bu örnekte İsrail’e yönelik eleştirel konuşmanın antisemitizm ile özdeşleştirilmesi, onu söylenemez kılma çabasını ifade ediyor. Özdeşleştirme karaçalma üzerinden gerçekleştiriliyor; İsrail devletinin yapısına, vatandaşlık önkoşullarına, işgal pratiklerine ve süregelen şiddetine yönelik eleştiriler geçerli söylem alanının dışında bırakılmaya çalışılıyor.³²

Türkiye’de de benzer bir eğilime sıkça tanık oluyoruz. Örneğin 12 Eylül 2010’da gerçekleştirilecek anayasa değişikliği oylamasında seçmen benzer bir tarafsızlığa sürüklenmektedir. Bugün, oylama konusunda bir kamuoyu yoklaması yapılırsa belki genel eğilim anlaşılabilir. Ancak insanların bu eğilimi neden benimsedikleri sorgulansa altında yatan gerekçenin siyasi parti seçimleri doğrultusunda belirlenen bir oy verme davranışı olduğu gözlenecektir. Oylamaya

31 Judith Butler (2005). *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayıncılık

32 Judith Butler (2005) s. 14-15.

katılan kitlenin, değişiklik maddeleri destekleyen partilerin siyasal öncelikleri, karşı çıkanların eleştirdikleri noktalar hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığı kanaatindeyiz.

Bourdieu'nun,³³ kamuoyu yoklamalarına yönelik eleştirisi bu gelişmelerle doğrulanmaktadır. Söz konusu olan oluşmuş ve sesine kulak verilen bir “kanaat” değildir. Sormacalarda, iki uçta kutuplaşan hazır cevap seçenekleri insanlara sunulduğunda, bu seçeneklerden birini –konuyu fazla düşünmemiş olsa da- kendi görüşü olarak işaretleyenlerin istatikselsel eğilimi “kamuoyu” diye okunmaktadır. Diğer bir deyişle kamuoyunu yaratan, yapan yoklamalardır. Ancak bir referandum söz konusu olduğunda sorunun ciddiyeti daha da görünür olmaktadır. Kafaları karışıklıklarla kurulmuş siyasetçiler ve onların izini süren bazı sembolik seçkinler, bu eleştirilere “Halkın düşüncesine kulak vermek demokrasinin gereğidir, yoksa buna mı karşı çıkıyorsunuz?” sorusunu yöneltileceklerdir kuşkusuz. Ancak altını çizmeliyiz ki, demokrasi “bilgili” bir halkın, sınırları çizilmemiş, temsil olanakları sınırlanmamış bir kamusal alanda tartışmalara katılması ve kendi tutumunu belirlemesi ile mümkündür.

Medyanın bu günkü haliyle böylesi bir tartışma ortamını yarattığını söylemek zordur. Tam tersine tartışmadan benimseme, kendi tarafını, kendi partini destekleme, karşı tarafın sunduğu bilgi ve belgelere kuşkuyla yaklaşma yaygın bir pratik olagelmektedir. Siyasetçilere duyulan güvensizlik 12 Eylül 1980'den bu yana azalmamıştır. Gazetecilere duyulan kuşku da. Bugün bir anket yapılsa geçmiş dönemlerde olduğu gibi askerler ve sonra akademisyenler siyasetçilere ve gazetecilere oranla daha fazla güven duyulan bir grup olarak karşımıza çıkacaktır.³⁴ Bugün, 12 Eylül'ün otuzuncu yıldönümünde, bir yandan askerlerin hazırladıkları

33 Pierre Bourdieu (1984).

34 Uzun zamandır süren ve her dalgasında hem asker hem sivil kanatlardan zanlıların katıldığı Ergenekon Davası, bugün devletin asker ve sivil kanatları arasında ciddi bir iktidar mücadelesinin sürdüğünü ve ciddi bir hegemonya krizinin varlığını göstermektedir. Bu davanın yanında özellikle 2008'deki Dağlıca baskını ve 2009'daki Aktütün saldırısında üst düzey askeri yetkililerin ciddi ihmallerinin bulunduğu kamuoyunda ve medyada yaygın bir biçimde tartışma konusu olmuştur. Tartışmalar ağırlıklı olarak üst düzey askeri yetkililerin PKK ile mücadele konusunda başarısız olduğu ve saldırılarda ölen askerlerin boş yere öldüğü yönünde sürmüştür. Bu sayede askeri kanadın savaş için meşruiyet zeminini olarak sunduğu “şehitlik” konusu da tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bahsi geçen gelişmeler, bir yandan siyaset üzerindeki askeri vesayetlin kalkması yönünde süregiderken, diğer yandan AKP zihniyetinin devleti tamamen ele geçirme girişimleri olarak tartışılmaktadır. Bu minvalde yapılan tartışmalarda da görülmektedir ki, gene ikili karışıklıklara sıkışan tartışma üslubu, konuya duyarlı kesimleri “askerci” ya da “hükümet yanlısı” olmak üzere iki konumdan birini seçmek zorunluluğu ile karşı karşıya getirmektedir. Ancak öyle görünmektedir ki askere olan güven bütün bu gelişmelere rağmen çok da fazla azalmamıştır. 2009 yılı Ekim-Kasım aylarında yapılan ve Türkiye'nin 34 ilinde 16 bin kişiye uygulanan bir anketin sonuçlarına göre askere güven yüzde 73 civarlarındadır. Bu anket sonuçlarına göre parlamentoya duyulan güven ise yüzde 50 düzeyindedir (www.haber7.com). Her ne kadar 2007 yılında yapılan ankete göre bir düşüş gösterse de askere olan güven hala sürmektedir.

anayasayı değiştirirken, diğer yandan askeri yönetimlere artık çok mu uzaktayız sorusunu ciddi biçimde sormamız ve yanıtlamamız gerekir.

Sonuç ve Değerlendirme

12 Eyll 1980 askeri darbesininzerinden 30 yıl geçti. 27 Mayıs, 12 Mart müdahaleleri sıkça tartışma programlarına ve bazı belgesellere konu olsa da, 12 Eyll’e henüz fazla dokunulmadı. Darbe sırasındaniversite ğrencisi olan gençler şimdi ellili yaşlardalar. Beklerdik ki onlar da kendilerine yapılan baskı ve işkenceleri bir belgeselde dillendirsinler. İdama giden gençlerin son mektupları açıldı okundu, hücresinde idam bekleyen Adnan Menderes’in mahrem alanına girildi, korku ile giriştiği intihar girişimi belgesellere konu oldu. Ancak 12 Eyll’n şiddetini yaşayanlar hala suskun. Bu suskunluk Marquez’in *Yüz Yıllık Yalnızlık*ını anımsatır nitelikte. Bu suskunluk şiddetin gerilerde kaldığına işaret etmiyor, tersine ancak unutarak yaşanabilecek bir baskıya işaret ediyor. Diğer bir deyişle hala süren bir baskıya.

Askeri darbelere karşı olmak Türkiye’de zorunlu askerliğe karşı olmakla btnleşemedi. Gençlerin eline silah vererek, tanımadıkları başka gençlerle çatışmalarını engelleyemedi. Milliyetçilikle dini söylemin buluştuğu “şehitlik” mertebesinin kutsadığı ölümleri sorgulamaya açmadı. Çocukları len annelerin ilk tepkileri dışında feryatlarına isyanlarına pek de kulak veren olmadı. Otoriter, şiddeti, bir misli şiddetle yok etmeye çalışan çözümler hala gerektiği gibi sorgulanmadı.

Darbelere karşı olmak demek, otoriter askeri çözümlerle sonuca ulaşmaya çalışan tüm girişimleri benzer biçimle sorgulamayı gerektirmez mi? Darbelere karşı olmak, gler ayrılığına duyarlı bir yönetim anlayışını benimsemeyi gerektirmez mi? Darbelere karşı olmak, demokratik kamusal alanın sınırlarını ve temsili genişletmeyi gerektirmez mi? Eğer bu sorulara verdiğimiz yanıt “evet”se, bu gün, darbe karşıtlığı yapan herkesin kendi konumunu bir kere daha sorgulaması gerekir. Siyasetçilerin ama öncelikle, onların söylemlerini çoğaltan ve yeniden kuran medyanın kendisine řu soruyu sorması gerekir “Darbelere karşıyız da, acaba ne kadar demokratiz?”

Kaynakça

- Adaklı, Gülseren (2006). *Türkiye’de Medya Endüstrisi, Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ahmad, Feroz (1999). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 2. Baskı, çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arslantaş, Selma (2009). “1980 Sonrasında Değişen Medya Ortamında Değişen Gazeteci/Gazetecilik”, sunulmuş bildiri, İzmir: 4. Karaburun Bilim Kongresi, 80’den Sonra.
- Bali, Rifat N. (2002). *Tarz’ı Hayat’tan Life Style’a, Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, Korkut (1995). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1980*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, R. Nice (ed.), London: Routledge.
- Butler, Judith (2005). *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*. çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Çelenk, Sevilay (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür: 90’lı Yıllarda Sosyokültürel İklim ve Televizyon İçerikleri*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Durna, Tezcan (2004). “Köşe Yazılarında Avrupa Birliği Tartışmaları: Helsinki Zirvesi 1999”, Dursun, Ç. (der.) *Haber Hakikat İktidar İlişkisi*, Ankara: Elips Kitap içinde, s. 259–288.
- Erdem, Derya (2010). “Eksilerek Yaşamaya Mahkûm Edilen Kadınlar: Reha Muhtar’ı İtiraf Programında Kadına Dair Söylemsel Hastalıklar”, Durna, T. (der.) *Medyadan Söylemler*, İstanbul: Libra Kitap içinde, s. 265–311.
- Ergül, Hakan (2000). *Televizyon Haberlerinde Magazinleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fowler, Roger (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*, GB: Routledge.
- Graber Dorris (1976). “Press and Television as Opinion Resources in Presidential Campaigns”, *Public Opinion Quarterly*, 40, s. 285–303.
- Graber, Dorris (1971). “The Press as Opinion Resource During the 1968 Presidential Campaign”, *Public Opinion Quarterly*, 35, s. 168–182.
- İnal, Ayşe (1985). *Stereotypic Image of Turkish Politicians in three National Newspaper*. Basılmamış yüksek lisans tezi, ODTU.
- İnal, Ayşe (1994-1995). “Bir İzleyici Gözüyle Siyaset Meydanı”, *Birikim*, Aralık-Ocak 68-69, s. 65-75.
- İnal, Ayşe (2010). “Anlatı Yapıları ve Televizyonun Anlatısal Potansiyeli Üzerine Bir Tartışma”, Durna, T. (der.) *Medyadan Söylemler*, İstanbul: Libra Kitap içinde, s. 19–45.
- İnal, Ayşe ve Durna Tezcan (2009). “AB’ye Üyelik Sürecinde Türk Medyası”, *Avrupa Çalışmaları Dergisi C. 8, S. 2*, s. 65–88.
- Kaya, Raşit (2009). *İktidar Yumağı, Medya – Sermaye – Devlet*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mutlu, Erol (2005). “Özal ve Özalcılık”, Kejanlıoğlu, D. B. ve Yıldız, A. (yay. haz.) *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*, Ankara: Ütopya Yayınevi içinde, s. 355–394.
- Mutman, Mahmut (1994-1995). “Siyasetin Sınırsız Meydanı”, *Birikim*, Aralık-Ocak 68-69, s. 24-29.

Saral, Zeki (1991). *12 Eylül Basınının İkinci Yüzü, Kalemlerin İhaneti*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Schick, İrvin C. ve Tonak, E. Ahmet (2003). “Uluslar arası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, Schick, İ. C. ve Tonak, E. A. (der.) *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları içinde, s. 354–385.

Sucu, Mehmet (2010). *12 Eylül Yasakları, Halk Bunu Bilmesin*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Van Dijk, Teun Adrianus (1988). *News Analysis, Case Studies of International and National News in the Press*, Hove and London: Lawrance Erlbaum Associates, Publishers.

www.haber7.com

Yörük, Evrim (2010). “Televizyon Anlatısı, Tür ve Temsil Açısından Asmalı Konak”, Durna, T. (der.) *Medyadan Söylemler*, İstanbul: Libra Kitap içinde, s. 313–348.